

Дануте Балшайтите
Михаил Виноградов
Пенка Пехливанова

ЗА НЯКОИ ОСОБЕНОСТИ НА РАБОТАТА ВЪРХУ КРАТЪК ЛИТОВСКО- БЪЛГАРСКИ РЕЧНИК

Както е известно, литовският и латвийският език съставят балтийската група в индоевропейското езиково семейство. Към тази група се отнася и мъртвият старопруски език — езикът на коренното население на Източна Прусия, живяло по южното крайбрежие на Балтийско море и унищожено към края на XVII в. Най-близки до балтийските, с много сходства в лексиката и граматиката, са славянските езици. От друга страна, измежду съвременните индоевропейски езици по структура литовският и латвийският стоят най-близо до класическите езици. Макар че броят на говорещите ги не е голям (на литовски говорят около 3 милиона души в Литва и повече от 0,5 милиона души извън нея, а на латвийски около 1,5 милиона души), със своята архаичност тези езици привличат вниманието на специалистите по общо и индоевропейско езикознание, използват се в сравнително-исторически изследвания.

Особен интерес предизвиква литовският език, съхранил много архаични черти на индоевропейските езици и в това отношение по-древен от латвийския, който се характеризира с множество иновации. Поради това освен с чисто практическа цел литовският език се изучава и като необходима съставка от подготовката на специалисти по общо и сравнително-типологическо езикознание в много университети по света.

Лексикалната основа на литовския език се състои от стара индоевропейска и домашна балтийска лексика; най-голямата част от заемките са славянизми, след тях се нареждат германизмите. Характерно за фонологичната му система е, че се пази смислоразличителната роля на дългите и кратките гласни, на сричковата интонация. Морфологията се отличава с развита система на падежни форми при имената (седем падежа, в това число и звателен) и на глаголни форми (четири времена — сегашно, минало еднократно, минало многократно и бъдеще; четири наклонения — изявително, условно, повелително и желателно).

Литовската графична система е изградена върху основата на латиницата.

За първи път в България съвременният литовски език започна да се изучава през октомври 1991 г. във Филологическия факултет на Великотърновския университет "Св. св. Кирил и Методий" (лектор — кандидатът на филологическите науки Дануте Балшайтите от Вилнюския университет). След първата учебна година петима от най-добрите студенти в лектората по литовски език заминаха за едногодишно езиково обучение във Вилнюския университет. Една от основни-

те трудности при обучението в лектората е липсата на учебно-методически материали, и на първо място, на преводни речници. Това обяснява стремежа на лекторката Дануте Балшайтите в съавторство с Пенка Пехливанова във възможно най-кратък срок да съставят и издадат първия по рода си литовско-български речник (по-нататък — само *Речник*).

Ограниченото време за работа и липсата на литовско-български речници досега определят и обема на Речника — около осем хиляди лексикални единици. Ще бъде непосредствено свързан с практическото изучаване на литовския език, което, както е известно, предполага овладяване на езика и речта в еднаква степен, т. е. формиране на навици и умения за разбиране и производство на устна и писмена реч. Ето защо, имайки предвид пълната липса на учебно-методически материали за преподаване на литовски език като чужд (не само в България, но и в самата Литва), авторките на Речника ще включат и обширно въведение с информация за някои лексикални, фонетични и граматични особености на литовския език.

Предполага се, че традиционното деление на речниците на речници на анализа и речници на синтеза, т. е. на речници, предназначени за декодиране на различни видове текст, и за създаване на текстове, е твърде условно. Това се обяснява не толкова с липсата на речници на синтеза (каквито са напр. известните *Грамматическият словарь русского языка* на А. А. Зализняк, *Синтаксическият словарь* на Г. А. Золотова, *The world Finder*), а с това, че речниците на анализа съдържат данни, които могат да се използват при производството на реч (напр. информация за реалиите в тълковните речници).

Обемът и характерът на информацията, свързана с производството на реч, в един речник на анализа зависят от фактори като типа на речника, обема му, от това, целенасочено или неволно е включването на такава информация, и т. н. Несъмнено обаче всеки речник съдържа данни, отнасящи се до производството на реч, и това е един от главните принципи, от които изхождат авторките в работата си.

Информацията, свързана с производството на реч, е два вида: традиционна и нетрадиционна. Традиционна е тази информация, която често се представя в речниците на анализа, но обикновено не се свързва пряко с производството на реч (напр. фонетичната транскрипция, словното ударение и т. н.). Нетрадиционна е информацията, която целенасочено се включва в речника, а в предисловието към него се обяснява как да се използва в производството на реч (подобно на синтактичните модели с глаголи в учебния тълковен речник на Хорнби или напр. парадигмата на склоняемите части на речта).

Тъй като съставянето на Речника не е приключило, ще изложим само част от нетрадиционната информация в него, за да осветлим някои страни от работата, а с това да представим и самия речник.

Както е известно, лексикалното значение на думата включва различни видове компоненти: денотативни, конотативни, прагматически. В редица случаи дори денотативните компоненти от значението на думите в два езика да съвпадат,

частично или напълно могат да се разминават конотативните или прагматическите компоненти. Авторките на Речника се стремят да дават винаги стилистичен еквивалент на преведаните думи. Това означава, че дефиниендумът (значението на думата) и дефиниенсът (нейният превод) трябва да имат един и същ функционален статус, т.е. да могат да се използват в един и същ речев регистър. Например: *gėlė* — *цвете*, *asteniūtė* (gram.) — *спрежение* (грам.).

При разминаване на дефиниендума и дефиниенса по категориални граматически признаци авторките включват обяснения в речниковата статия, позволяващи думата да се използва граматически правилно в речта. Например: *baltiniai* (pl.) — *бельо* (sing.).

В някои случаи вместо дума като преводен еквивалент в Речника се използват описания и/или обяснения. Това се налага преди всичко при превод на непознати за българина реалии, за които няма и сформирани понятия, напр. *vienkiemis* 'къща с двор и градина в Литва'. (Такива къщи съставят литовското село, но са отдалечени една от друга най-малко на един-два километра.) До описания се прибегва и когато реалиите съществуват и са познати, но нямат едноклехемни наименования в българския език (поради неактуалност на реалията или поради други, лингвистични причини), напр. *akėtė* 'дупка в леда' (на замръзнала река или езеро), *abipus* 'от двете страни', и др.

Понякога лексикалното значение на литовската дума вменява значението на два български паронима, напр. някои литовски отглаголни съществителни се преведат с двете български отглаголни съществителни (на *-не* и на *-ние*), защото означават и процес или движение, и резултат от действието, напр. *išsiláisvinimas* — *освобождаване, освобождение*.

Както на българските, така и на литовските думи се посочва ударението. Ударените срички в литовския език имат три вида интонация, която се отбелязва с три различни знака. С прав знак (*dešininis* — ') се означава низходящата интонация (акут), напр. *áukštas* 'висок' ; с вълнообразен знак (*riestinis* — ~) — възходящата интонация (циркумфлекс), напр. *svečiai* 'гост'; и с ляв знак (*kairinis* — `) — кратката интонация, напр. *nėšti* 'нося'. До всяка склоняема литовска дума в речника се поставя цифра — 1, 2, 3 или 4, с която е прието да се означават акцентните типове при склоняемите части на речта, като се вземат предвид интонацията на ударената сричка и преместването или неподвижността на ударението в парадигмата.

При думите от първия акцентен тип (1) ударението за всички падежи и числа е неподвижно, интонацията е низходяща или възходяща. При многосричните думи ударението най-често е на третата или на крайната сричка, напр. *vásara* 1 'лято', *brólis* 1 'брат'.

Към втория акцентен тип (2) спадат двусричните думи с възходяща или кратка интонация на корена на думата: *pirštas* 2 'пръст'. Тук се отнасят и многосрични думи със същата интонация на предпоследната сричка: *medinis* 2 'дървен'. Ударението е подвижно.

Двусричните думи от третия акцентен тип (3) имат низходяща интонация на

корена и подвижно ударение: *kálnas* 3 'планина'. При многосричните думи ударението се мести от окончанието на корена, а интонацията е възходяща или низходяща.

Четвъртият акцентен тип (4) включва думи с възходяща или кратка интонация. Ударението е подвижно, но в повечето случаи пада върху окончанието: *mintis* 4 'мисъл'.

Парадигмата на думите от четирите акцентни типа се дава в предисловието към Речника, така че ползуващият го да може да употреби всяка словоформа с правилно ударение.

Предисловието съдържа и основни сведения за класификационните и словоизменителните категории на пълнозначните думи в литовския език, образци за склонението на съществителните, прилагателните, числителните и местоименията, както и образци от спрежението на глаголите. Например за прилагателните се посочват окончанията за мъжки род и съответстващите им за женски род (-as, -us, -is, -a, -i, -ė), описва се и образуването на степените за сравнение. Поради това в речниковата статия се дава само формата за мъжки род единствено число, която е приета за основна.

Макар че в предисловието има достатъчно подробна информация за граматичните категории на съществителните и глаголите, в някои случаи част от тази информация се налага да се дублира и в съответната речникова статия. При всички български съществителни се посочва родът, а при литовските съществителни — принадлежността към едно от петте склонения.

В литовския език имената имат само мъжки и женски род. Съществителните от мъжки род с окончания *-as* (*nãmas* 'къща') и *-is* (-ys) (*mólis* 'глина') се отнасят към I склонение, с окончание *-is* (*žvėris* 'звяр') — към III склонение, с окончание *-(i) us* (*sūnūs* — 'син') — към IV склонение, с окончание *-uo* (*akmuõ* 'камък') — към V склонение. Съществителните от женски род с окончания *-a* (*dienà* 'ден') и *-e* (*bite* 'пчела') са към II склонение, с окончание *-is* (*avis* 'овца') — към III склонение и с окончание *-uo* (*sesuõ* 'сестра') — към V склонение.

Тъй като окончания *-is* и *-uo* имат съществителни и от мъжки, и от женски род, родът на такива съществителни изрично се отбелязва в словника. Понеже част от съществителните с окончание *-is* се скланят по I, а друга част — по III склонение, при такива съществителни (на *-is*) посочваме и окончанието за родителен падеж единствено число. Например:

vanduo (-ens), v. (м. р.) — вода

žvėris (-ies), v. (м. р.) — звяр

akis (-ies), m. (ж. р.) — око

В предисловието се дават и образци за спрежението на литовските глаголи във всички времена и наклонения. За спрежението на глагола трябва да се знаят три основи — на инфинитива, на сегашно и на минало време. Затова при всеки глагол (разбира се, в инфинитив) се посочват и окончанията за 3 лице на сегашно и на минало еднократно време: *sėti* (-ja, — jo) 'сея'. При глаголи с промяна в основата и в ударението са дадени формите за същите времена: *rãsti* (*rañda, rãdo*)

'намеря'.

В литовския език глаголите могат да бъдат от свършени или от несвършен вид, както е в български, но и тук има една интересна особеност. Глаголите от свършен вид само в минало еднократно и бъдеще време имат значение на свършен вид, а в сегашно време са със значение на несвършен вид. Затова "превеждането" на глаголния вид става с двата български глагола — от свършен и несвършен вид, напр. *išbėgti* (-a, -o) — *изтичам/изтичвам*. Срв. още *Kasdien paštininkas atnešą jam laikraštį 9 valanda* — *Всеки ден пощальонът му носи вестника в 9 часа*, но *Vakar jis atnešė laikraštį vėliau* — *Вчера той донесе вестника по-късно*. Литовските глаголи от несвършен вид се превеждат с български глаголи от несвършен вид (но видът изрично се посочва): *žaisti*, *-džia*, *-ė* — *играя*, несв.

Авторките на речника смятат за необходимо да дадат и сведения за литовското словообразуване, затова в предисловието са представени основните словообразователни модели, напр. образуването на наречия от качествени прилагателни с помощта на суфикса *-ai*: *gėras* 'добър' > *gerai* 'добре'. Посочени са значенията на най-продуктивните афикси в литовския език. Напр. със суфикса *-ykl* (*-a*) се образуват съществителни от глаголи, означаващи мястото, където се извършва назованото с глагола действие: *mokyti* 'уча' > *mokyklà* 'училище'.

Като всеки преводен речник литовско-българският отразява общото и различното при съпоставката на двата езика в семантичен, граматичен, стилистичен и прагматически план. Затова, колкото и трудно и бавно да е съставянето му, внимателният (и подготвен) читател може да разкрие интересни преки лексикални и граматични връзки между двата езика. Много наблюдения могат да се направят и върху образуването на преносното значение в литовския език, и особено когато то се основава на различен от признака в българския език. Напр. думата *akis* 'око' има второ значение 'бримка (при плетене)', а думата *drugys* 'треска' — второ значение 'пеперуда'. Така, освен че ще бъде помагало при изучаването на литовски език, Речникът ще съдържа материал и за съпоставителното изследване на двата езика, както и за установяване на някои семантико-граматични процеси във всеки един от тях.